

I РОЗДІЛ

ІСТОРІЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА, АРХЕОЛОГІЯ, КРАЄЗНАВСТВО ТА ЕТНОГРАФІЯ

О.І. САВЧЕНКО

СТОРИНКА З ІСТОРІЇ НАРОДОВОЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ

Наприкінці 70-х – у 80-х рр. XIX ст. провідну роль у російському визвольному русі відіграла революційна організаційна “Народна Воля”, яка перейшла у рішучий наступ на самодержавство. Для пропаганди своїх поглядів народовольці широко використовували власні періодичні видання. Після того як випуск газети “Народная Воля” в Росії став неможливим, преса народовольців переноситься за кордон. Протягом 80-х рр. XIX ст. їм вдалося організувати у Швейцарії видання декількох часописів – “Вестник “Народной Воли”, “Общее Дело”, “Самоуправление”, “Свободная Россия” [8, с.898,992,1029,1038]. Їх поширення в Росії сприяло популяризації народовольських ідей та збільшенню чисельності їх прихильників.

З середини 90-х рр. XIX ст. російський опозиційний рух переживав період переходу до нового етапу. Він характеризувався тим, що політичну арену залишали організації, пов’язані з народницькою ідеологією, яка виявила нездатність розв’язати наболілі проблеми суспільства. Приходячи у все більше протиріччя з життям, ідеї “Народної Волі” поступово здавали свої позиції. Проте на рубежі XIX – XX ст. була здійснена остання спроба реанімувати народовольство, яка реалізовувалася виключно в еміграції і знайшла втілення в появі зарубіжного періодичного видання.

Його виникнення обумовлювалося поживленням суспільного руху в Російській імперії у другій половині 90-х рр. Цю ситуацію вирішили використати революційні емігранти для розгортання роботи по створенню закордонної народовольської організації та підготовки до друку власного періодичного органу. Першими включилися у цю діяльність представники “старої” народовольської гвардії, які мали великий досвід видання зарубіжної періодики. У західноєвропейських містах, де знаходилося чимало російських політемігрантів, вони проводили наради з метою консолідації розпорошених сил. У них брали участь відомі народовольці: Є.Є. Лазарев, О.Х. Христофоров, Л.Е. Шишко, В.Л. Бурцев [10, с.162]. Розбіжності у поглядах не дозволяли їм створити єдину організацію. Проте результатом проведеної роботи стала поява нового видання, що сповідувало народовольську ідеологію.

Його творцем став один з колишніх членів “Народної Волі” – В.Л. Бурцев. Ця суперечлива постать залишила помітний слід в історії російського визвольного руху кінця XIX – початку XX ст. Проте видавнича та журналістська діяльність В.Л. Бурцева в сучасній літературі ще не знайшла свого достатнього відображення. Належним чином не оцінено його публіцистичну спадщину та роботу по створенню народовольської преси.

Подібне становище пояснюється політичними поглядами В.Л. Бурцева, які не співпадали з ідеологією більшовицької партії та її лідера. В.І. Ленін неодноразово піддавав критиці як самого В.Л. Бурцева, так і його періодичні видання. Про одне з них В.І. Ленін писав, що “газетка п. Бурцева «Будущее» дуже нагадує ліберальну вітальню: там захищають по-ліберальному ліберально-дурний, октябристсько-кадетський лозунг «перегляду положення 3-го червня», там базикають охоче про шпигів, про поліцію, про провокаторів, про Бурцева, про бомби” [7, с.15]. Після приходу до влади більшовиків В.Л. Бурцев виїхав за кордон, а офіційна радянська пропаганда звинувачувала його у тому, що він “брав участь у створенні білогвардійсько-монархічних організацій для боротьби проти СРСР” [6, с.475]. Внаслідок подібної характеристики В.Л. Бурцева його діяльність радянськими істориками не вивчалася. Тільки наприкінці XX ст. створилися умови для неупередженого розгляду цієї проблеми. Почали з’являтися як колективні роботи [13], так і праці окремих авторів [14], в яких здійснено спробу по-новому поглянути на особу В.Л. Бурцева і його творчу спадщину.

У цій статті розглядаються питання, пов'язані з організаторською та видавничою роботою В.Л. Бурцева, спрямованою на випуск журналу "Народоволець". Крім того, автор аналізує матеріали, надруковані на його сторінках, та визначає роль цього видання в розгортанні антимонархічної боротьби в Російській імперії.

Володимир Львович Бурцев народився в 1862 р. в сім'ї штабс-капітана, який служив у невеличкому гарнізоні на узбережжі Каспійського моря. Після закінчення гімназії він навчався в Казанському і Петербурзькому університетах, а з 1883 р. брав участь у петербурзьких народовольських гуртках. На початку 1885 р. В.Л. Бурцева заарештували і засудили до заслання в Сибір, звідки в 1888 р. він утік і перебрався за кордон. У 1889 р. в Женеві він розпочав випуск журналу "Свободная Россия", в якому співробітничав М.П. Драгоманов [11, с.287]. Народовольське видання закликала всі опозиційні та революційні фракції в Росії до об'єднання для боротьби проти самодержавства.

Незважаючи на ідейну та організаційну кризу народництва, В.Л. Бурцев не змінив своїх світоглядних позицій і з початком пожвавлення революційного руху в Російській імперії енергійно включився в суспільне життя. У 1896 р. він завершив складання "Календаря "Народной Воли" і приступив до створення народовольської організації. До неї він прагнув залучити представників усіх поколінь народовольців.

Успіх у вирішенні цього завдання цілком залежав від наявності періодичного видання, здатного поширити програму організації і згуртувати навколо себе однодумців. В. Бурцев вважав, що таким друкованим органом міг стати щомісячний журнал "Народоволець". В основу його платформи він запропонував покласти дещо модернізовану програму "Народної Воли". Вона передбачала об'єднання революційних сил як на батьківщині, так і в еміграції, та створення на кордоні пунктів, через які нелегальна література потрапляла б до Росії. Це дозволило б налагодити систематичні поїздки членів організації на батьківщину для встановлення зв'язків зі співвітчизниками та здійснення терористичних актів. В.Л. Бурцев вважав, що саме відновлення політичних убивств дозволить російському руху досягти рівня 70-х – початку 80-х рр. XIX ст.

У кінці 1896 р. В.Л. Бурцев, який на той час мешкав у Лондоні, здійснив поїздки по російських емігрантських колоніях у Франції та Швейцарії. Під час переговорів у Парижі, Женеві і Берні його підтримали чимало політемігрантів. Увійти до нової організації висловили бажання відомі революціонери О.Л. Теплов, І.М. Кашинцев, Є.Є. Лазарев, Ф.В. Волховський, М.В. Чайковський, О.Д. Гнатовський та інші. За підсумками візиту В.Л. Бурцев сформував редакцію "Народовольца", укомплектував журнал співробітниками і домовився про джерела його фінансування [11, с.162].

Однак під час виборів головного редактора "Народовольца" між членами ініціативної групи виникли розбіжності. Одні з них наполягали на тому, що видання повинен очолити сам В.Л. Бурцев, інші, вказуючи на його складний характер, пропонували обрати співредактором журналу О.Л. Теплова, добре відомого своєю розсудливістю. Конфлікт, що виник з цього приводу, привів до розколу редакції. Прихильники В.Л. Бурцева не визнали повноважень О.Л. Теплова, і той відмовився від подальшого перебування в організації [3, с.163].

У результаті В.Л. Бурцев опинився без соратників, що поставило його в складні фінансові умови. У виданні журналу він тепер міг розрахувати лише на себе та на "старого" народовольця І.М. Кашинцева. Іван Миколайович народився у 1860 р. у дворянській сім'ї, навчався на медичному факультеті Харківського університету, але курсу не закінчив. За належність до "Народної Воли" його заарештовують і засуджують до каторжних робіт на 10 років. Проте у 1888 р. І.М. Кашинцев зумів утекти й емігрувати до Франції. Тут він продовжив революційну діяльність і в травні 1890 р. знову опинився за ґратами, звинувачений у виготовленні вибухівки. Після трьох років ув'язнення він оселяється в Лондоні, а в 1894 р. переїздить до Болгарії, де отримує місце помічника директора народної бібліотеки в Софії. Політичні погляди І.М. Кашинцева збігалися з переконаннями В.Л. Бурцева, а тому він із задоволенням прийняв запрошення до співробітництва в журналі [4, с.158].

Незважаючи на всі труднощі, у квітні 1897 р. В.Л. Бурцев видав перше число "Народовольца". Оскільки журнал призначався для нелегального транспортування в Росію, то він дру-

кувався у вигляді невеличкої книжки форматом у 1/16 друкованого аркуша. Об'єм кожного числа коливався від 38 до 100 сторінок. У передовій статті першого числа журналу, написаній І.М. Кашинцевим, була викладена політична платформа нового видання й особиста позиція його засновників. “Ми народовольці, – заявляв він, – не «старі» або «молоді», а просто народовольці. Ми були народовольцями тоді, коли «Народна Воля» знаходилася в апогеї свого впливу і коли не належати до неї вважалося майже ганебним. Ми залишилися народовольцями і тоді, коли, знесилена боротьбою і стікаючи кров'ю, «Народна Воля» тимчасово зійшла з історичної сцени” [9.-1897.-№1, с.5].

Виклавши головні віхи історії “Народної Волі”, автор підкреслив, що вона не тільки вперше внесла в революційний рух ідею політичної боротьби, але і знайшла таку форму практичної діяльності, яка найкраще відповідала умовам російської дійсності. Першочерговими завданнями російських революціонерів, на думку І.М. Кашинцева, повинні були стати: знищення самодержавства, передача всіх загальнодержавних справ з рук бюрократії до рук обраних народних представників, федеративний устрій держави, широке обласне й місцеве самоврядування, боротьба за свободу слова, друку, особи та вільний національний розвиток. Для досягнення названих цілей передбачалося використовувати усі засоби, здатні привести до успіху – від мирних і до “різко-революційних”, під якими автор розумів терор. Соціальна база майбутньої організації бачилася йому досить широкою і строкатою. “Ми будемо спиратися на усі прошарки нації, починаючи від народу та міських робітників і до ліберальних верств суспільства”, – зазначав він [9.-1897.-№1, с.11].

Продовженням теоретичних пошуків фундаторів “Народовольця” стала стаття самого В.Л. Бурцева. Оцінивши політичну ситуацію в Росії наприкінці XIX ст., він прийшов до висновку, що “терор можливий у теперішніх умовах у розмірах, які далеко залишали усе, що бачили у 1879 – 1881 рр.” [9.-1897.-№1, с.22]. Тому, на його думку, програма російських революціонерів могла бути зведена лише до одного пункту – царевбивства. Відповідаючи на традиційне для російської інтелігенції питання “Що робити?”, він радив: негайно відновити партію “Народна Воля”.

“Народоволець” друкувався в Лондоні в типографії польського емігранта Вержбицького досить великим як для закордонного органу накладом у 2 тис. примірників. У ньому вказувалася адреса В.Л. Бурцева, а його прізвище стояло під багатьма статтями. Поява нового зарубіжного часопису викликала живий відгук у російських політичних емігрантів. Програма журналу відразу опинилася під вогнем критики з боку “старих” народовольців, які звинувачували редактора журналу в надмірному захопленні тероризмом.

У травні 1897 р. вийшло друге число “Народовольця”. Усі його матеріали також були підготовлені виключно Л.В. Бурцевим та І.М. Кашинцевим. Саме останній спробував пояснити читачам причини відсутності єдиної організації російських революціонерів. На його думку, вона полягала в суттєвих розбіжностях, у поглядах різних фракцій на мету і засоби антиурядової боротьби. У статті автор виклав можливий варіант згуртування російських опозиційних сил. Для початку І.М. Кашинцев запропонував їм дотримуватися своєрідного “кодексу честі”, який виключав би суперництво, взаємну дискредитацію, відверте паплюження опонентів. “Необхідно, – наполягав він, – розвивати між представниками різних опозиційних фракцій усвідомлення їх подібності одна одній, переконувати, що з їх боку буде прикрою помилкою... через теоретичні розходження, через неоднакову оцінку засобів боротьби з урядом дивитися один на одного як на чужих людей і навіть як на ворогів” [9.-1897.-№2, с.44].

Чимало місця на сторінках другого числа “Народовольця” В.Л. Бурцев знову приділив пропаганді терору. Він намагався довести, що його відновлення в Росії не тільки настійна необхідність, але й обов'язкова умова успішної боротьби. Відстоюючи свою позицію, він досить скептично оцінював перспективи робітничого руху на батьківщині. Не відчуваючи оптимізму у зв'язку зі зростанням страйкового руху, він відзначав, що страйки – це не революція, а страйкарі – не революціонери. Вітаючи тих, хто під “прогресивними прапорами” працював над розвитком пролетаріату, тим самим залучаючи народні маси до політичного життя, В.Л. Бурцев рішуче висловлювався проти тих, хто боротьбу з урядом зводив тільки до діяльності серед робітників [9.-1897.-№2, с.45].

У серпні 1897 р. побачило світ чергове, третє число “Народовольца”. Основний зміст його публікацій, як і раніше, становили вихваляння діяльності “Народної Волі” і оспівування терору. Говорячи про організацію народовольців, журнал підкреслював, що саме вона створила в Росії могутній революційний рух. Незважаючи на невдачу “Народної Волі”, автори журналу запевняли, що на кінець XIX ст. її програма залишалася єдиною доцільною, і порятунок тільки в ній [9.-1897.-№3, с.32].

Завершувала це число журналу редакційна стаття, в якій видавці сформулювали мету періодичного органу. Провідне завдання “Народовольца” вони вбачали у тому, щоб на його сторінках усі бажаючі могли “висловитися по відомих питаннях, переконати читачів у одному, довести помилковість іншого, відповісти противникам, підбадьорити одностумців”[9.-1897.-№3, с.106].

Незабаром про появу “Народовольца” стало відомо російському департаменту поліції. Створена у 1881 р. його закордонна агентура доповіла в Петербург про діяльність В.Л. Бурцева в Англії [15, с.18]. У вересні 1897 р. російське посольство в Лондоні звернулося до своїх британських колег з проханням притягнути В.Л. Бурцева до суду за підбурювання до вбивства царя. Керівника англійського зовнішньополітичного відомства проінформували про цей запит дипломатів. Спочатку судові інстанції заявляли, що одного факту видання журналу недостатньо для притягнення редактора “Народовольца” до відповідальності [5, с.40]. Однак під тиском російського уряду вони все ж таки почали кримінальне переслідування В.Л. Бурцева. На їх вимогу російське посольство підготувало повний переклад англійською мовою матеріалів усіх трьох номерів журналу [1, с.48].

16 грудня 1897 р. при виході з Британського музею В.Л. Бурцев був заарештований головним інспектором поліції і відправлений до лондонської в’язниці. Через два дні йому пред’явили звинувачування в підбурюванні до вбивства Миколи II. У лютому 1898 р. відбувся судовий процес, на якому свідками виступали головним чином англійські детективи. Вони показали, що “Народоволець” видавався В.Л. Бурцевим, статті підписувалися його ім’ям і що саме він продавав та розсилав журнали поштою. Завдяки зусиллям політемігранта Ф.В. Волховського вдалося знайти досвідченого адвоката, який зумів довести, що справа В.Л. Бурцева носить винятково літературний характер, оскільки він не брав безпосередньої участі у підготовці замаху на царя. Саме тому лондонський суд приговорив його не до 10 років каторги, а лише до 18 місяців позбавлення волі [3, с.78].

Ув’язнення В.Л. Бурцева справило великий вплив на російських емігрантів. Незважаючи на колишні непорозуміння та конфронтацію, вони прийшли йому на допомогу. Постійний зв’язок з арештантом підтримував О.Л. Теплов, який на той час проживав у Лондоні. Через нього до в’язниці потрапляли повідомлення з волі. Так, у квітні 1898 р. в посланні до О.Л. Теплова В.Д. Бонч-Бруєвич просив передати В.Л. Бурцеву, що його лист до матері в Росію вже відправлено і він дійде обов’язково [12, ф.1721, оп.1, спр.42, арк.1]. В іншому листі В.Д. Бонч-Бруєвич цікавився, чи можна відвідати В.Л. Бурцева і коли краще приїхати на побачення з ним [12, ф.1721, оп.1, спр.42, арк.2].

Влітку 1898 р. В.Л. Бурцев був звільнений з в’язниці і відразу включився в революційну діяльність. І хоча від нього відвернулися “старі” народовольці, він продовжував користуватися великим авторитетом серед російської студентської молоді, яка навчалася в західноєвропейських університетах. З її допомогою він сподівався відновити видання “Народовольца”, скласти додаток до збірника “За сто лет” та приступити до випуску історичного журналу “Былое”[2, с.2].

З метою розширення числа своїх прихильників В.Л. Бурцев розсилав у колоніальні центри російських політемігрантів листи та відозви із запрошенням до спільної роботи. “Вже час усім російським революціонерам переконатися, що поза «Народною Волею» немає порятунку Росії”, – запевняв він [17, ф.328, оп.1, спр.153, арк.2]. Прагнучи до популяризації своєї програми, В.Л. Бурцев видав брошуру, до якої увійшли матеріали перших чисел “Народовольца”. У передмові до збірника він знову почав виправдовувати платформу журналу, яку його опоненти називали авантюристичною. “Ми категорично висловлювалися за терористичну боротьбу, – заявляв він, – але в той же час ми чимало сторінок “Народовольца” присвятили

доказам важливості пропаганди серед робітників, діяльності серед суспільства, студентства і т.д. Ми говорили і про значення культурницької діяльності в Росії” [12, с.127].

У 1902 р. В.Л. Бурцев залишає Лондон і переселяється до Женеви, куди переносить свої видання. Незабаром у Швейцарії вийшло третє число журналу “Былое”, а в серпні 1903 р. побачило світ четверте число “Народовольца”. Він відкривався статтею В.Л. Бурцева, в якій той заявляв про наміри “повернення російських революціонерів до традицій “Народної Волі”, оскільки її програма цілком відповідає завданням теперішнього часу” [9.-1903.-№4, с.1]. Автор зауважував, що друге народження журналу проходило в більш сприятливих умовах, ніж раніше, оскільки на той час вже почала діяти партія соціалістів-революціонерів, про яку він говорив з неприхованою симпатією. Саме партії есерів В.Л. Бурцев присвятив другу статтю цього числа. “Для нас, народовольців, – писав він, – найважливішим і найвідрадінішим фактом у революційному русі за останні два роки стала поява на сцені партії соціалістів-революціонерів і особливо її бойової організації” [9.-1903.-№4, с.14].

У четвертому числі друкувалася рецензія В.Л. Бурцева на ліберальний орган “Освобождение”, що виходив у Німеччині під редагуванням П.Б. Струве. Появу “Освобождения” він назвав другою за важливістю подією для російського політичного життя на початку ХХ ст. після утворення партії соціалістів-революціонерів. Вказавши на відмінні риси журналу П.Б. Струве від інших емігрантських видань, В.Л. Бурцев виділив коректне ставлення “Освобождения” до своїх опонентів. У зв’язку з цим він висловив думку, що видавці журналу не відчували по відношенню до своїх колег по визвольній боротьбі, які дотримувалися інших поглядів, “ніякої фізіологічної потреби розірвати горло, утопити у багнюці, без чого, наприклад, «іскрівцям» життя здається не життям, а якоюсь каторгою” [9.-1903.-№4, с.23].

Вихід “Народовольца” не залишився непоміченим швейцарськими властями. Такий інтерес пояснювався їх тісними контактами з російською закордонною агентурою поліції, яка продовжувала слідкувати за В.Л. Бурцевим. У 1903 р. він був заарештований за наказом швейцарських властей [16, ф.112, оп.1, спр.1600, арк.17]. Редактора журналу і його співробітника П.О. Кракова звинувачували не тільки у виданні “Народовольца”, але й у випуску ще одного журналу – “К оружию!”, на сторінках якого містилися заклики до вбивства царя. У дійсності В.Л. Бурцев не мав до цього видання ніякого відношення, оскільки антимонархічний журнал видавав політемігрант Вейншток [16, ф.112, оп.1, спр.1600, арк.10]. Під час обшуку на квартирі В.Л. Бурцева поліція знайшла адреси, за якими “Народоволець” висилався до Росії. Серед них зустрічаються й українські адреси: Харків, вул. Сумська 15, Г.Л. Фрідлендер та м. Слов’янськ Харківської губернії – В.А. Падалкіну [16, ф.112, оп.1, спр.1600, арк.62,66].

Після місячного перебування у в’язниці за рішенням Федеральної ради Швейцарії від 7 грудня 1903 р. В.Л. Бурцев і П.О. Краков були звільнені з тюрми та вислані з країни як терористи, що закликали до вбивства російського імператора [16; ф.112, оп.1, спр.1600, арк.84]. Після цього В.Л. Бурцев виїздить до Франції і деякий час живе на півдні країни у містечку Сен-Жюльєн, а на початку 1904 р. оселяється в Парижі. Французький уряд також спробував негайно позбутися небажаного російського емігранта. Однак В.Л. Бурцева підтримала громадськість країни, що змусило власті країни скасувати рішення про його вислання. Під час перебування в Парижі він продовжував роботу над журналом “Былое”, який з третього числа став виданням партії соціалістів-революціонерів [8, с.863]. На батьківщину В.Л. Бурцев повернувся в грудні 1905 р. в період найбільшого піднесення першої революції в Росії.

Таким чином, видавнича діяльність В.Л. Бурцева представляла собою останню спробу відродження народовольської періодики. Завдяки виключній наполегливості та фантастичній відданості обраному шляху він створив журнал, призначений для поширення ідей “Народної Волі”. Колосальна енергія та дивовижна працездатність дозволили йому, практично самотужки, налагодити випуск та поширення “Народовольца”.

Видавнича діяльність В.Л. Бурцева проходила на зламі двох століть, двох епох, коли народництво поступалося місцем новим суспільним концепціям. У цих умовах бурцевська заручена періодика слугувала містком, перекинутим з минулого в майбутнє, який з’єднав “старе” та “молоде” покоління російських революціонерів. Разом з тим “Народоволець” містить унікальний матеріал, необхідний для вивчення ідейно-теоретичної спадщини провідних представ-

ників політичних сил Росії наприкінці ХХ – на початку ХХ ст., а тому це видання потребує подальшого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бурцев В.Л. Долой царя! – Лондон: Б.и., 1900. – 56 с.
2. Бурцев В.Л. Об издании приложения сборника “За сто лет” и исторического журнала “Былое”. – Лондон: Б.и., 1900. – 8 с.
3. Бурцев В.Л. В погоне за провокаторами. – М: Слово, 1991. 434 с.
4. Доносы царю о русской эмиграции // Былое. – 1909. – №11-12. – С. 138-161.
5. Карпачев М.Д. Истоки российской революции. Легенды и реальность. – М.: Мысль, 1991. – 269 с.
6. Ленін В.І. Покажчик імен // Повне збір. творів. – К.: Політвидав України, 1969. – Т. 5. 523 с.
7. Ленін В.І. Про лозунги і про постановку думської та позадумської соціал-демократичної роботи // Повне збір. творів. – К.: Політвидав України, 1971. – Т. 21. – С. 11-20.
8. Мезьер А. Словарный указатель по книговедению. Т. 1. – М.; Л.: Гос. Соц. – эконом. изд., 1931. – 1198 стб.
9. Народолюбец (Лондон, Женева).
10. Обзор важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях Империи, по государственным преступлениям за 1895 и 1896 гг. – Т. XIX-XX. – СПб.: Б.и., 1900. – 549 с. (Далі – Обзор важнейших дознаний...)
11. Обзор важнейших дознаний... за 1898 и 1899 гг. – Т. XXII – XXIII. – СПб.: Б.и., 1902. – 313 с.
12. Обзор важнейших дознаний... за 1901 г. – Т. XXV. – СПб.: Б.и., 1903. – 252 с.
13. Политические партии России: Конец XIX – первая треть XX века: Энциклопедия. – М.: РОССПЭН, 1996. – 800 с.
14. Савченко А.И. Издательская деятельность В.Л.Бурцева на рубеже XIX – XX в.в.//Из истории России: XX век. Сборник статей. – Вып. 5. – М.: МАДИ(ТУ), 1997. – С. 34-49.
15. Сватиков С.Г. Русский политический сыск за границей (По материалам Парижского архива Департамента полиции). – Ростов на Дону: Ростово-Нахичеваньский ком. труд. Н.-с. партии, 1918. – 75 с.
16. Державний архів Російської Федерації.
17. Російський центр зберігання і вивчення документів новітньої історії.

І.І. ЛИМАН

РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ПЕРШІ РОКИ ІСНУВАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

При виконанні духовними особами своїх функцій мав місце своєрідний компроміс між інтересами держави, парафіян і самих підлеглих духовного відомства. Компроміс хиткий, такий, що порушувався в залежності від змін співвідношення можливостей кожного із зазначених суб'єктів у той чи інший історичний момент диктувати саме свої умови. Звичайно, це не означає, що кожного разу духовні особи ставились перед суворим вибором: діяти на благо пастви і тим самим наражати себе на небезпеку або ж діяти проти парафіян. Система державних заходів була спрямована на те, аби підлеглі усвідомили: держава в особі імператора та центральних органів влади краще розуміє, що відповідає потребам пастви і самого духовенства. Закріпленню такого усвідомлення повинно було сприяти те, що центральна світська влада мала законне право (щоправда, нею самою і взяте) своїми документами коригувати і доповнювати канонічне церковне регулювання обов'язків духовних осіб. У повній мірі це стосується обов'язків стосовно таїнства шлюбу, які зазнали найбільшої регламентації з боку центральної влади, на що вплинув цілий комплекс факторів, серед яких немаловажне місце займали мірку-